

A N I / B İ Y O G R A F İ

Anları Yaşamak

Etem Ete

*Bu otobiyografik denemeyi, babam merhum
Prof. Dr. Muhlis Ete ve annem merhume annem
Fazilet Ete'ye ithaf ediyorum. Onların ögütleri yaşam
yoluma ışık tuttu. Kitap bir yanılla Ete ailesinin
özgeçmişidir. Başarılarımda onların payı büyüktür.
Başarısızlıklarımın tümü bana aittir.*

Önsöz

Kuzenim Etem Ete, hayatını anlattığı kitabını dosya hâlinde elime verip “Oku ve fikrini söyle” dediğinde, “Eyvah!” demiştim içimden, zaten iyi bildiğim bir hayatı, baştan sona okumak zorunda kalacağım şimdi.

Çok yanılmışım!

Kardeş torunları olduğumuz için ailemizden bir kesit ve Türkiye'nin her ikimizin de tanıdığı olduğu hüznü yakın tarihi, elbette var kitabında... ama o kadar çok şey daha var ki ve yaşadıklarını öyle samimiyetle anlatmış ki, Etem'in bugüne kadar anı, hattâ roman yazmadığına çok yazık olmuş!

Beni en çok etkileyen, yaşamının elli dört yılını Almanya'da geçirmiş Türk asıllı bir doktorun, mükemmel eğitimine, mükemmel dil bilgisine ve ailesinden gelen üstün birikime rağmen, Türk olduğu için katlanmak zorunda kaldığı ötekilik duygusunun hüznü oldu. Yurtdışında yaşadığı için, ülkesinde dahi öteki sayılan Etem, ömür boyu yalnız ama hep sevecen, umutlu ve iyi niyetli!

Kitapta ayrıca Erdal İnönü, Uğur Mumcu, Aziz Nesin, Ahmet Taner Kışlalı gibi sol görüşü temsil eden ustalarla yakın dostluğundan kaynaklanan renkli anılar; bir doktor olarak, Almanya Türkleriyle yaşadığı trajikomik hikâyeler; Willy Brandt'lı yıllar; dünyanın çeşitli köşelerinden sesler, renkler ve yıllarca Avrupa Sosyal Demokrat Halk Federasyonu'nun genel başkanlığını yapmış bir adamın, hayatı algılaması, değerlendirmesi var.

Psikiyatriyle ilgilenenlere sunduğu birikimi de cabası.

Kimi zaman gözlerim yaşararak, kimi zaman kahkahalar atarak ve sürekli bir nostalji duygusu içinde okuyup bitirdim kitabı ve hemen müşterek dostumuz Deniz Kavukçuoğlu'nu aradım, bizim Etem kesinlikle basılması gereken bir kitap yazmış, yardımcı olur musun, demek için. Onun yönlendirmesiyle, Oğlak Yayınları'na gönderilen dosya, şu anda kitaba dönüşmüş olarak elinizde.

Umarım sizler de benim kadar tat alırsınız okuduklarınızdan.

Ayşe Kulin

Giriş

Bu kitap, benim, 1943 yılının Ocak ayında İstanbul'da başlayan ve günümüzde Almanya'nın Hamburg şehrinde sürmekte olan yetmiş üç yıllık hayatımın hikâyesidir.

Çocuğum olmadığı için Ete ailesi benimle birlikte son bulacak. Hiç değilse bu kitabın, Türkiye-Almanya hattında tanıklık ettiğim, toplumsal ve siyasal anlamda heyecanlı tarihsel dönemleri yansıtmasını istedim. Türkiye'de İsmet İnönü dönemi, Demokrat Parti yılları, ihtilâl ve darbe devirleri, Özal iktidarı... Almanya tarafındaysa savaş sonrası dönem, Alman ekonomik mucizesi, altı ülkeyle kurulan Ortak Pazar'ın bugün yirmi sekiz ülkelik Avrupa Birliği'ne dönüşmesi, 60'lı yıllarda Türkiye'den Almanya'ya göç dalgası, Sosyal Demokrat Parti'nin (SPD) efsane başkanı Willy Brandt'lı yıllar... Tabii, bir de bu süreçte Uğur Mumcu, Aziz Nesin, Ahmet Taner Kışlalı, Erdal İnönü, Aydın Güven Gürkan'la kurduğum dostluklardan bana kalanlar... Türkiye'de ve Almanya'da 2000'li yıllar.

Yetmiş iki yıllık yaşamımın elli dört yılı Almanya'da geçmiş olmasına rağmen Türkiye'yi siyasal, toplumsal ve ekonomik alanlarda, hattâ sporda bile hemen her gün izledim. Türkiye'den Almanya'ya göçün elliinci yılı dolayısıyla bir gazeteci arkadaşım 2011 yılında benimle bir söyleşi yapmış, "Siz kendinizi burada ne kadar yabancı hissediyorsunuz?" diye sormuştu. "1961 Temmuzunda geldiğim Almanya'da kendimi hiçbir zaman yabancı, gurbetçi ya da göçmen hissetmedim" diye cevaplamıştım. Yazık ki toplumda, insanları sürekli olarak bir yere ait gösterme eğilimi var.

Oysa ben bir bireyim. Elli beş yıl önce bu ülkeye geldiğimden beri hem Alman hem Türk vatandaşım. Kendimi ne yabancı ne de gurbetçi hissettim. Dünyanın yarısından fazlasını gezdim. Gittiğim ülkeler beni kabul ederse her yerde yaşayabilirim.

Yeter ki yaşamam için zorluk çıkarmasınlar. Bu nedenle kendimi dünya vatandaşı olarak görüyorum. Türk ve Alman kültürü arasında bir sentez oluşturdum. Bu bende bir üstkimliğin doğmasına yol açtı. Bu kimlikle kalıplara, tekdüzeliğe karşı durdum. Birlik olmak, bütünlük iyidir, ama farklı yaşamının, birey olmanın zevkleri ve zenginliği bambaşkadır. Onun için, okurların, anlattıklarımında farklı bir şeyler bulacaklarını umuyorum.

Henüz çocuk yaşlarımda tanıştığım aile dostumuz, Şevket Süreyya Aydemir şunu söylemişti, “Anılarını yazmak bir aydının diğer kuşaklara bırakacağı en büyük mirastır.” Bu söz belleğimin bir yanında hep kalmıştır; bu kitabın çıkış noktası da budur.

Çok heyecanlı bir zaman diliminde yaşadım. 1950’li ve 60’lı yılların Türkiye’si ile Almanya’sına ve günümüze kadar uzanan sürece tanıklık ettim. Türkiye ve Almanya’da bu dönemde çok şeyler gelişti ve değişti. Politikacı bir aileden geldiğim için bunları çok yakından izledim. Birçok siyasetçiyi, devlet adamını ve devrimciyi tanıma mutluluğuna eriştim. Türkiye’de İsmet İnönü, Adnan Menderes; Almanya’da Adenauer, Ludwig Erhard, Willy Brandt, büyük koalisyonlar, SPD içindeki çalışmalarım, bitmeyen hayal kırıklıklarım... Bütün bunları, elde ettiğim deneyimleri, kişiliğimin zenginleşmesini ve gelişmesini, hayattaki çabalarımı bu kitapta özetleyerek anlatmaya çalıştım. Ben edebiyatçı, yazar ya da gazeteci değilim. Yazdıklarım, benim yaşamımdan, deneyimlerimden ortaya çıkan düşüncelerim ve anılarımdır.

1960’lı yıllarda Münih’te, Hindistan’ın unutulmaz başbakanı Nehru’nun otobiyografisini okumuştum. Kitabın bir bölümünde Nehru şöyle diyordu, “Hindistan’ın bir Maharaja ailesinden geliyorum. Kanımda Brahmanların binlerce yıllık kanı akıyor. Asil bir Hintli aileden geldiğim için öğrenimimi İngiltere’de yaptım. Okuduğum bütün okullarda en iyi öğrenci ben oldum ve en iyi derecelerle mezun oldum. Mesleğimin ilk yıllarında İngiltere’de çok başarılı oldum. Ama beni İngiliz toplumunun bir ferdi yapmadılar, ben hep yalnız kaldım. Acaba bir lordun kızını istemeye gitsem, lord bana Hintli olduğum için, ne kadar aydın olsam da İngiliz kültürünü en az bir İngiliz kadar iyi bil-meme rağmen bana kızını verir mi?

Ama sorunlar İngiltere'deki yaşamımla bitmiyor. Hindistan'a gittiğimde bu sefer Hintli hemşerilerim bana hep yabancı gözüyle bakardı. Bu İngiliz olmuş, bize benzer bir tarafı yok derlerdi. Oysa ben özbeöz Hintli'yim. Sonraki siyasi hayatımda Gandhi ile yaptığımız kader birliği ile Hindistan'ın bağımsızlığını sağladık. Üçüncü dünya ülkelerinden gelen aydınların ne kadar entelektüellikleri artarsa kendilerini hep bir yalnızlığın içinde bulurlar. Bundan korkmamak lazım, bu hüznüldür ama güzel bir gerçektir. Aydın olmanın, geri kalmış bir ülkeden gelip gelişmiş bir ülkede okumanın kendine özgü yabancılaşması vardır. Hem kendi toplumuna hem de yaşadığın topluma karşı sorumluluğun vardır. Oysa iki toplumun da bir sentezi olabilirdi. Ne yazık ki, hep yanlış sürelerde yanlış yerlerde bulduk.”

Nehru'nun bu sözleri bir oranda beni de kapsıyor. Oldukça heyecanlı tarihsel ve toplumsal olaylara bizzat tanıklık edip içinde bulundum. Bir aydının, yaşadıklarını paylaşması da topluma karşı görevidir. Tarihte örtülü kalmış bazı gerçekler, ancak bu yolla açığa çıkar.

Psikiyatri doktoru olarak, hayatım boyunca insanların kişilik ve kimliklerinin oluşumunu inceledim. İnsanlara sorduğum, “Kendinizi iki cümleyle tarif eder misiniz?” sorusuna kendi verdiğim cevap şu oldu, “Geçen yetmiş üç seneden sonra, Hamburg'da yaşayan bir emekli doktor olarak kendine yeten, evrenselliğe önem veren, hümanist, solcu bir Türk bireyiyim.”

Annem Fazilet Hanım ve ben, 1943.

HAYAT

Her Şeye Başlarken...

Tarih yaprakları 22 Ocak 1943 gecesini gösterdiğinde Prof. Dr. Muhlis Ete ve Fazilet Ete ikinci erkek çocuklarına kavuşurlar. Sonradan birçok tarihî olaya tanıklık ederek büyüyecek olan bebek, adını dedesi Miralay İbrahim Etem'den alır.

İkinci Dünya Savaşı yıllarıdır. Bir yandan dünyada milyonlarca insan ölürken, diğer yandan Türkiye'de açlık ve sefalet diz boyudur. Hitler'in orduları Yunanistan'ı işgal etmiş, neredeyse Trakya sınırına dayanmıştır. Herkes, Türkiye de savaşın içine çekilecek mi korkusuyla beklemektedir.

Savaşa girme ihtimaline karşı kırk altı yaşının altındaki herkes silahlıdır. O zamanlar Ankara Üniversitesi'nde iktisat profesörü olan, otuz dokuz yaşındaki babam Muhlis Ete de yeniden askere alınanlar arasındadır. Karısı Fazilet Ete'nin karnı burnundadır. Ancak emir büyük yerden gelmiştir. Muhlis Ete karısını ve ilk çocukları Üstün'ü yakınlarına emanet ederek görev yeri olan Sarıkamış'a doğru yola çıkar. Birliğine teslim olduktan kısa bir süre sonra Muhlis Ete üzücü bir haberle sarsılır. Annesi Safiye Saadet Hanım vefat etmiştir. Annesinin cenazesi için birliğinden izin alarak İstanbul'a gelen Muhlis Ete cenazeyi kaldırır. Bu arada karısı Fazilet de doğurmak üzeredir; ancak birliğinden, çocuğunun doğumunu beklemesi için izin çıkmaz.

Babaannemin vefatından on gün sonra Taksim, Sıraselviler Caddesi'ndeki Alman Hastanesi'nde dünyaya gözlerimi açmışım. Doğumundan iki gün sonra büyük bir tehlike atlattım. O gün, Bolu Gerede'de bir deprem olmuş. Hastanede yatmakta olan annem, İstanbul'da da hissedilen sarsıntının paniğiyle beni alarak dışarı çıkmak istemiş. Gece karanlığında odanın kapısına

çarparak yere düşmüş. Deprem sonrası odaları kontrol eden hemşireler annemi baygın hâlde bulmuşlar. Annesinin kolundan düşmüş olan minik bebekse, büyük bir neşe içinde ellerini ayaklarını vurarak gülmekteymiş. Hayatımdaki ilk büyük faciayı böylelikle ucuz atlatmışım.

Bu arada, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün izlediği denge politikası sayesinde Alman orduları Türkiye'ye saldırmaz. Doğumum sırasında askerde olan babam da kısa bir süre sonra terhis olarak ailesine kavuşur.

Babam Muhlis Ete ve Soyağacı

Anne, baba ve çocuk üçgeninde, kişiliğin oluşmasında ilk dört yıl çok önemlidir. Bir insanı anlamak için anne ve babasını da tanımak gerekir. Bugün, aradan geçen bunca yılın sonunda mutlu ve başarılı olmuşsam, bunu annem ve babama borçlu olduğumu biliyorum.

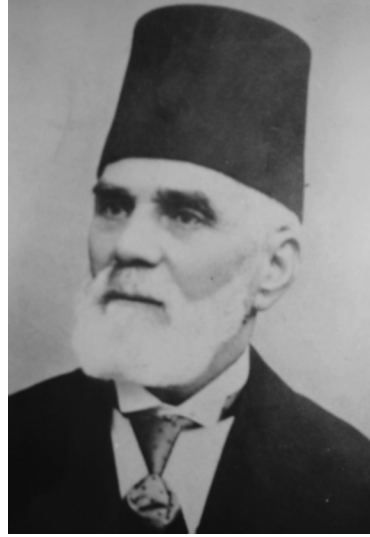
Babam Prof. Dr. Muhlis Ete, Menderes ve İnönü hükümetlerinde Ticaret Bakanlığı yapmış, Nazi Almanya'sı döneminde Yahudi kökenli Alman biliminsanlarının Türkiye'ye getirilmesinde önemli rol oynamıştır. Türkiye ile Almanya arasında imzalanan "işçi göçü" anlaşmasının mimarlarından biridir.

Lise ve üniversite öğrenimini Almanya'da tamamlayan babam, bu ülkenin kültüründen çok etkilenir. Etkilendiği konulardan biri de, Alman ailelerinin, geçmişteki köklerini öğrenmek için "soyağacı" çıkarmalarıdır. Babam da buradan hareketle bir aile ağacı çıkarmaya karar verir. Babamın babası Albay İbrahim Etem Efendi İstanbul'dur, Bakırköy eşrafından köklü bir aileye mensuptur. Annesi Safiye Saadet Hanım'ın hikâyesi biraz farklıdır. Onun soyağacı İtalyan aristokrat bir aileye kadar uzanır.

1860'lı yıllarda Osmanlı Devleti toprak reformu yapma çalışmalarında bulunmak için İtalya'dan uzmanlar talep eder. İtalyan Devleti, Osmanlı'nın bu isteğini geri çevirmez. Milano'nun aristokrat ailelerinden birine mensup ziraat mühendisi Kont Ferdinando de Sforza bu işle görevlendirilir. Bu sırada Ferdinando de Sforza, İtalya'nın liman şehirlerinden Cenova'ya tatile gelen Alman Sofia ile tanışır. O dönemlerde, hâli vakti yerinde olan

Alman aileleri genellikle tatil için İtalya'ya giderlermiş. Almanya'nın Rostock eyaletine bağlı Warnemünde şehrinde gelen Sofia, arabulucuların da devreye girmesiyle Ferdinando de Sforza ile evlenir. Yeni evli çift İstanbul'un yolunu tutar.

İstanbul o zamanlar çok dinli, çok dilli bir Osmanlı başkentidir. Sforza ailesi; Türk'ü, Rum'u, Ermeni'si, Yahudi'si, Fransız'ı, İtalyan'ıyla bir arada yaşayan İstanbul'a çabuk uyum gösterir. Tarım ve toprak reformu çalışmalarında bulunmak

Büyük dedem
Ferdinando de Sforza, 1875.

için geldiği İstanbul'a hayran kalan Ferdinando, dört yıllık sözleşmesi bitince kendisine teklif edilen yeni iş sözleşmesini hemen kabul eder. Bu arada ilginç bir gelişme olur; Ferdinando, İstanbul'da dört yılını geçirdikten sonra, kırk dört yaşında Müslümanlığı kabul eder. Sünnet olur. Karısı Sofia ise din değiştirmeyi kabul etmez ama İstanbul'da yaşamaya razı olur. Sforza ailesinin üç erkek, bir kız çocukları olur. Kızlarının adını annesininki gibi Sofia koyarlar. Genç bir kız olduğu zaman Albay İbrahim Etem Efendi'yle tanışıp evlenecek olan Sofia, adını sonradan Safiye Saadet olarak değiştirir. Babamın babası Albay İbrahim Etem Efendi ve annesi Safiye Saadet Hanım'ın bir erkek çocukları olur. 1904 yılında doğan bu çocuğa Muhlis adını koyarlar. O zamanlar soyadı olmadığı için, babasının adıyla birlikte, Muhlis Etem olarak anılır.

İlk ve ortaokulu Taksim'deki Avusturya St. George okulunda bitiren babam, o yıllarda İstanbul'da Almanca eğitim veren bir lise olmadığı için, babası tarafından Almanya'nın Weimar şehrine gönderilir. Alman bir ailenin yanında beş yıl kalarak lise eğitimini tamamlayan Muhlis Etem bu defa, o dönemde

Bakırköy eşrafından Miralay
İbrahim Etem Bey ve oğlu
Muhlis, 1932.

Weimar'da üniversite olmadığından, yükseköğrenim görmek için Leipzig Üniversitesi'ne gider. O günlerde, Leipzig Üniversitesi'ne başlayan öğrenciler ilk sömestr farklı alanlardaki derslere konuk öğrenci olarak katılıp kendilerine uygun bölümü seçebilmektedir. Babamın gönlünde tıp eğitimi almak vardır. Ancak bir gün arkadaşıyla birlikte girdiği kadavra dersinde baygınlık geçirince tıp okumaktan vazgeçer. Bu olaydan sonra, sevdiği ikinci meslek olan iktisada yönelir. 1925 yılında başladığı iktisat bölümünü sekiz sömestr sonunda, 1929'da bitirir. Aynı yıl, İstanbul Limanı teziyle

doktorasını da verir.

Muhlis Etem, o dönemde çıkarılan soyadı kanunuyla Ete soyadını alır. Ete soyadının hikâyesi de ilginçtir. Almanya'da o tarihlerde ünlü bir müzisyen olan Bernard Eté'den esinlenen babam, Almanca'da kolay telaffuz edileceğini düşündüğü için bu soyadını tercih eder. Miralay İbrahim Etem Efendi, Almanya'da eğitim gören oğlu Muhlis Ete'ye ayda iki altın göndermektedir. Babam Muhlis, bu altınlardan birini ihtiyaçları için kullanırken diğer altını saklar. Okulunu bitirdikten sonra, biriktirdiği bu altınlarla 1929-1930 yıllarında Avrupa'nın dört bir yanını gezecektir. Yükseköğrenimini tamamlayıp Avrupa'yı da gezdikten sonra 1930 yılında Türkiye'ye döner.

Yurtdışında eğitim gören diğer gençler gibi babamın da önceliği okulunu bitirip genç cumhuriyete katkı sağlamaktır. Bu hevesle, yirmi altı yaşında bir İktisat doktoru olarak ilk işi Milli Eğitim Müsteşarlığı'nın kapısını çalmak olur. Dönemin Milli Eğitim müsteşarına Almanya'da iktisat eğitimi aldığını, amacının İktisat Fakültesi'nde kariyer yapmak olduğunu söyler. Müsteşar, "Evladım, erken geldin. İktisat Fakültesi daha kurul-

madı. Fakülte kurulana kadar birkaç yıl bekleyeceksin. En iyisi sen bu arada git, askerliğini yap” der. Müsteşarın önerisine kulak veren babam askere yazılır.

Muhlis Ete, İstanbul Selimiye Kışlası’nda yedek subay olarak, iki yıllık askerlik görevini tamamlayıp geri döndüğünde, İstanbul Üniversitesi’nde hâlâ bir İktisat Fakültesi kurulmamıştır. Bu sıralarda babam, Berlin’de öğrenciyken çok iyi arkadaş olduğu, -sonradan dayım olacak- kimya doktoru Naci Ortabaşı’ını, Beyoğlu Kumbaracı Yokuşu’ndaki evinde ziyaret eder. Kapıyı açan genç kızla

Annem Fazilet Ete ve babam Muhlis Ete, 1932.

göz göze geldiklerinde ikisinin de kalbi heyecanla çarpar. İlk andan itibaren birbirlerini büyük bir aşkla seven bu çift, çok geçmeden nişanlanır. Bir yıl sonra da, Nisan 1932’de Bakırköy Nikâh Dairesi’nde evlenirler.

Babam, Almanya’da eğitimini tamamlayıp Türkiye’ye döndükten sonra oradaki öğretmenleri ve arkadaşlarıyla bağlantısını koparmaz. Sürekli mektuplaşırlar. 1933 yılında Almanya’da Nazi Partisi iktidara gelir. Artan Yahudi ve yabancı düşmanlığı sonucunda birçok biliminsanı ve aydın, ülkeden kaçma yolları aramaya başlar. Babama mektup yazan akademisyenler, Türkiye’ye gelmek istediklerini belirtip Türkiye Cumhuriyeti’nin kendilerini kabul edip etmeyeceğini sorarlar. Babam durumu dönemin Başbakanı İsmet İnönü’ye anlatarak Türkiye’nin bu insanlardan yararlanabileceğini söyler. İsmet İnönü, babamın önerisini hemen Atatürk’e iletir. Atatürk de bunun çok yararlı olacağını söyleyerek biliminsanlarının hemen getirilmelerini ister. Babam, Almanya’dan kaçmak isteyen biliminsanlarının Türkiye’ye getirilmesi için, başında İsviçreli Prof. Philipp Schwartz’ın bulunduğu Alman Bilimadamlarıyla Dayanışma Derneği’nin bir şubesini İstanbul’da kurar. Prof. Schwartz’la ortak hareket etmeleri sonu-

cunda çok geçmeden Hitler faşizminden kaçan biliminsanları tek tek Türkiye'ye gelir. Dünyaca ünlü iktisat profesörleri Wilhelm Röpke, Dankwart Rüstow, Gerhard Kessler, Umberto Ricci; gelir vergisi sistemimizin mimarı Prof. Fritz Neumark; kimya profesörleri Fritz Arndt, Felix Haurowitz; tıp profesörleri Philipp Schwartz, Rudolph Nissen; jeolog Wilhelm Salomon-Calvi; fizikçi Harry Dember gibi yüzlerce biliminsanı, genç cumhuriyette gerçekleşen üniversite reformuna büyük katkı sağladılar. Biliminsanlarına şart koşulan tek şey, bir yıl içinde Türkçe öğrenerek derslerini Türkçe vermeleri olur.

Babam, bu kişilerin çoğunu öğrencilik döneminden tanımaktadır. Onların Türkiye'ye gelmesiyle, babamın uzun zamandan beri beklediği İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi nihayet kurulur. Muhlis Ete akademisyenlerin bir süre hem tercümanlığını, hem asistanlığını yapar. Durumdan herkes memnundur. Hitler faşizmi son bulunca bu akademisyenlerden bazıları ülkelerine döner. Bazıları ise Türkiye'yi çok sever ve burada kalırlar.

Bu dönemde babamın babası Albay İbrahim Etem Efendi hayatını kaybeder. Babam ve annem dedemin Bakırköy'deki ahşap konağından Maçka'daki Maçka Palas'a kiracı olarak taşınırlar. Hayatlarında böyle değişiklikler meydana gelirken, evlerinde de sevindirici bir olay yaşanır; 1933 yılının Temmuz ayında ağabeyim Üstün Ete dünyaya gelir.

Babam 1933'te bizzat Atatürk tarafından kurulan Kadro hareketine katılır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, Burhan Asaf Belge ve İsmail Hüsrev Tökin'in başını çektiği Kadrocular, Kemalizmi bir sistem hâline getirmek için, üç yıl süreyle çıkan *Kadro Dergisi*'nde yazılar yazarlar. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nin kurulmasında büyük katkıları olan Muhlis Ete, 1938 yılında profesör olur; dersler verir, İktisat ve İşletme İktisadı temel ders kitaplarını yazar. Benim doğduğum yıl Ankara Üniversitesi'nde ders veren babam, zorunlu askerlik sonrası, 1943 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne -o zamanki adıyla Mülkiye- tayin edilir ve aile Ankara'ya taşınır.